

ЗМІСТ

Передмова (Олександр Гнатюк).....	8
Передмова автора.....	11
ЖАГА СП'ЯНІННЯ – ЛЮДСЬКА РИСА	13
<i>У вступі мовиться, що людина у своєму пошуку сп'яніння – унікальний біологічний вид. І лише слони вживають алкогольні речовини так само бездумно.</i>	
I ЧАРКА: ЛЮДИНА – ЦЕ ТЕ, ЩО ВОНА П'Є.....	23
<i>За першою чаркою посміємося зі звичаїв уживання алкоголю сусідніх країн і поміркуємо, як напій і пов'язані з ним традиції стали способами вирізнитися від варварів.</i>	
Сусід завжди випиває більше.....	26
Напій розділяє.....	32
Тверезість близько.....	38
II ЧАРКА: ВОДА ЖИТТЯ	47
<i>Друга чарка приведе читача до витоків еліксиру життя.</i>	
Рідина життя.....	53
Акваліт.....	58
Міцний алкоголь – найдавніші ліки.....	62
П'яний як чіп.....	69
III ЧАРКА: ЗА ВАС.....	75
<i>Третю чарку п'ємо на честь богів і в пам'ять про предків. Виголошуємо тост, крутячись у п'яному танці, прославляючи богів од Нового року до Різдва.</i>	
Убивство ведмеда.....	76
Жертовний келих.....	80
Карнавали: циклічність сп'яніння	84

IV ЧАРКА: НАПІЙ БОГІВ..... 93

За четвертою чаркою розповімо про звичаї вживання алкоголю, притаманні богам, які не завжди знали міру.

Нінкасі	95
Осіріс	96
Діоніс і Силен.....	97
Церера, Пріап і Бона Деа.....	101
Тор і Один.....	103
Святі покровителі у християнстві	106

V ЧАРКА: НАПІЙ ПОЕЗІЇ ТА ПІСНІ 111

П'ята чарка додасть читачеві творчої наснаги для складання п'яних рим і застільних пісень.

Пророки.....	113
Театр	119
Алкоголь і поезія.....	120
Застільна пісня.....	123

VI ЧАРКА: СТАТИ ЧЛЕНОМ СПІЛЬНОТИ..... 129

Шоста чарка ознайомить читача з важливими церемоніальними обрядами, які не обходилися без уживання алкоголю.

Робочий колектив	131
Весілля і похорони	134
Застільна компанія.....	139

VII ЧАРКА: НАПІЙ ДРУЖБИ ТА СПІЛЬНОТИ..... 143

За сьомою чаркою дізнаємося про правила гостинності та світ застільних змагань. Читачеві запропонують випити, і він не зможе відмовитися.

Гостинність	145
Гостинність як вияв мирних намірів.....	148
Угода і сп'яніння.....	153
Торговельна печатка	158
Зобов'язання пити	159

VIII ЧАРКА: СИМПОЗИУМ.....	165
<i>Восьма чарка розкриє читачеві культуру дискусії та обговорення напідпитку, яку античні греки називали симпозиумом.</i>	
Бенкетування по-кавказьки.....	171
Розважальники.....	173
IX ЧАРКА: НАПІЙ ГОЛОВОТЯПІВ.....	177
<i>Дев'ята чарка оповідає історію зроблених на п'яну голову помилок.</i>	
Пити по-богословському.....	183
Пияцтво і політика.....	187
Великі головотяпи.....	189
Пити, як королі.....	195
Знатне пияцтво.....	198
X ЧАРКА: ЗАСТОРОГИ ПРИ ПОХМІЛЛІ.....	203
<i>За десятою, похмільною, чаркою даємо настанови, як достойно прийняти похмілля і його наслідки.</i>	
Домовик – соцпрацівник давніх часів.....	206
Палиці, нагаї і штрафи.....	207
Розмір чарки.....	209
Мудрі настанови по шкоді.....	212
Короткочасне любовне захоплення.....	216
Виховне значення бенкетів.....	221
10 ЗОЛОТИХ ПРАВИЛ СП'ЯНІННЯ.....	226
<i>В останній главі ділимося з читачем десятьма золотими правилами сп'яніння.</i>	
Література.....	229
Посилання.....	237
Іменний покажчик.....	244

ПЕРЕДМОВА

Хоч би як ви ставилися до алкоголю, неможливо заперечити, що він становить невід'ємну частину людського існування. І не має значення, вживаєте ви його щодня чи лише на свята, або ж узагалі ніколи не п'єте, – алкогольні напої супроводжують нас усюди. Ми не уявляємо святкового застілля без коньяку, вина, метакси, бренді, грогу або ж української хрінюхи. Гучне застільне гуляння, легке похмілля або важке сп'яніння – кожен із вас був безпосереднім учасником або щонайменше свідком цих подій. Є багато людей, у яких слово «святкувати», чи й ба «поспілкуватись», ототожнюється з «хильнути по чарці». А чи так було всюди й завжди?

Неможливо переоцінити значимість цієї книжки. Адже в ній розглянуто історію продукту, з яким, хоч не хоч, ми стикаємося буквально повсюдно. Ви «питимете» цю книжку разом з історичними постатями й з міфічними богами. Хоч історія й уважається наукою вельми серйозною, але історичні нариси, присвячені духові сп'яніння, такими не можуть бути апріорі. І це тільки додає книжці самобутності та креативної неповторності, що вирізняє її на тлі історично вивіреніших, але менш цікавих писань. Ну от як без усмішки дізнаватися про те, що саме любов до горілки не дала поширитися мусульманству на Київській Русі?

У книжці зібрано не лише історичний фактаж, а й психологічно-філософське його переосмислення відповідно до реалій часів, про які йдеться. Влучно згадати про одвічне питання подвійних стандартів, коли ті, хто декларує, що пити погано, самі хоч би трохи, але випивають. Такі дрібниці роблять книжку актуальною на довгий час.

Позитивним доробком цієї праці є те, що це не збірка засторог щодо алкоголю і не, навпаки, чтиво, що всесторонньо вихваляє розпивання хмільних напоїв. Кожен читач зможе сам для себе визначити, що добре, а що не дуже.

Навчаючись на історичному факультеті, я часто зустрічав студентів-пияк. І якби історичний матеріал подавали в такому – доступному й цікавому – вигляді, як от такий собі ненав'язливий симбіоз історичних даних із п'яно-веселими темами, то, можливо, їхня присутність на парах, а отже, отримання потрібних знань, була б значно кращою.

У ХХІ ст. надмірне вживання алкоголю засуджується. Однак були часи, коли воно прирівнювалося до дії богів. Технологічний прогрес не стоїть на місці, та за ним іде певна деградація в інших, менш матеріальних царинах. Притуплюються давні знання, якими ще користувалися наші предки. Наприклад, аби бути злегка хмільними довгий час, але добряче не п'яніти, давні греки розбавляли вино водою. Завдячуючи цьому вони могли годинами веселитись у компанії Діоніса.

На сторінках книжки ви знайдете не тільки перелік причин розпивання алкоголю, а й давні методики різних народів, як саме це робити. Правда, не всі вони можуть вам підійти, адже результати, до яких вони прямують, і цілі, які ви ставите перед застіллям, можуть кардинально відрізнитися. Варто загадати, що деякі моделі, аби залишатися худорлявими, зловживають прадавнім методом «павичевого пера», який було винайдено саме для того, щоб уникнути важкого похмілля.

Сп'яніння вважають божественним джерелом мистецького натхнення. Якщо згадати любителів творити напідпитку, то тільки серед відомих письменників, приміром, ХХ ст. згадаються такі імена, як Ернест Гемінгвей, Еріх Марія Ремарк, Френсіс Скотт Фіцджеральд, Чарльз Буковскі, Трумен Капоте, Вільям Фолкнер і Стівен Кінг. Хтозна, чи дізнався би світ про «Старий і море», «Шум і лють» чи «Поштамт», якби не дух сп'яніння?

У 10 чарках (так-так, не в главах чи розділах, а саме в чарках!) ви ознайомитесь з африканськими племенами, представники яких уважають, що вода не настільки важлива, як пальмове вино; з одним-єдиним інцидентом, який вплинув на ісламську віру із її подальшою забороною вживання алкоголю; а також із повір'ям, буцімто «вустами п'яниці говорить істина», і як ті, хто

мали владу, – подеколи прислухалися саме до п'яних. Не без усмішки читатимете про «єднання плуга і борони», дізнаєтеся, хто такі боги Брагі та Квасір, а також чому Тиберія Клавдія Нерона називали Биберій Кальдій Мерон.

Фінський автор науково-популярної літератури Арі Турунен дає відповіді на купу питань, що юрбляться в головах найдопитливіших читачів. Чому виник звичай наливати по самі вінця? Звідки пішло пити одним ковтком? Тут ви прочитаєте про ці та ще десятки звичаїв, що історично еволюціонували саме в такий вигляд, в якому вони існують зараз.

Ця книжка – чудове віддзеркалення власне самого алкоголю. Якщо ви її не прочитаєте – нічого не зміниться. Однак якщо «хильнете» з Арі Туруненом, то, запевняю, від цих «10 чарок», ви не сп'янієте, але вони точно зроблять якіснішим проведення будь-якого застілля в подальшому.

Пиймо з розумом! І будьмо!

Олександр Гнатюк, книжковий оглядач

ПЕРЕДМОВА АВТОРА

У цій книжці здійснено короткий екскурс в історію звичаїв уживання алкоголю й обмірковано значення сп'яніння за різних епох, описано пов'язані з ним правила і ритуали й проаналізовано, як сп'яніння відбито в європейській культурній традиції.

В «Іліаді» й «Одіссеї» вино згадано понад 1000 разів, у Біблії – 521 раз і зазвичай позитивно. Особливо Ісусові чуда на весільному бенкеті в місті Кана з погляду закону викликають підозру: він перетворював воду на вино без відповідної на те ліцензії.

Книжка – не заклик до тверезості або пияцтва, а лише своєрідна спроба нагадати, що, незважаючи на небезпеки, алкоголь посідає важливе місце в соціальному житті європейської людини. Спиртні напої – мастило для європейських звичаїв. Алкоголь надихає літературу і мистецтво. Недаремно в багатьох релігіях і міфах він був божественним першоелементом.

*Ресторан «Zinnkeller», 09.06.2015
Арі Турунен*

Картина Яна Стена «Пара, що танцює», 1663 р. У Нідерландах гумористичний вислів «господарство Яна Стена» означає дім, у якому панує безлад, проте весело

ЖАГА СП'ЯНІННЯ – ЛЮДСЬКА РИСА

Єдине, що відрізняє людину від інших тварин, – це те, що вона п'є, хоч і не відчуває спраги, і злягається в усі пори року.

П.О.К. ДЕ БОМАРШЕ

Римський лікар Цельс, який жив у першому столітті, зауважив, що зазвичай стримана і замкнена людина розслабляється, випивши спиртного. П'яних, за Цельсом, можна поділити на три підвиди: *агресивні*, які прагнуть бійки; *сентиментальні*, які розчулюються; і *компанійські*, які хочуть танцювати і співати¹. У піснях фінського національного епосу «Калевала» маг-мудрець Вайнямейнен не бажає пити домашнє пиво сам, гарно й весело співає пісень на святах, має гострий розум і високий суспільний статус. І в міру випиває. Верховний бог вікінгів Один, своєю чергою, випиває мед поезії і чудово римує. Одинові манери випивати були королівськими. Понад тисячу років минуло, а мешканці Північної Європи все ще тяжіють до виокремленої Цельсом третьої категорії.

Німецькі дослідники з Інституту психічного здоров'я у Мангеймі опублікували в газеті «Age and ageing» («Вік та старіння») статтю, в якій стверджували, що помірне вживання спиртного послабило б деменцію в людей похилого віку. Вчені проаналізували 23 довгострокових дослідження впливу алкоголю на здоров'я людей віком понад 65 років. Дослідники зауважили, що, на додачу до послаблення деменції, помірне вживання спиртного у віці понад 75 років також неодмінно пов'язане з добрим фізичним і психічним станом здоров'я².

Жителям середземноморських країн відомо про це ще від тих часів, коли там почали виготовляти вино. В Італії, Іспанії та

Греції люди похилого віку проводять більше часу в ресторанах із рідними та друзями і менше сидять вдома наодинці.

Коли споживаєш їжу та напої разом, виникає відчуття спільності та бажання запросити гостя приєднатися до компанії, насолодитися разом із гостем тим, чим можна поділитися. Тому саме їжа та напої виказують дружелюбність та добрі наміри.

З алкоголем пов'язані важливі правила поведінки, звичаї і ритуали. Проголошення тостів, правила гостинності та щорічне спільне проведення свят – це культурна традиція, до якої серйозно ставляться в усьому світі. Коли винайшли алкоголь, його одурманливому впливові поклонялись як надприродній силі. Оскільки він сповняв людей радістю, його вважали священним напоєм богів. Традиція, за якої під час багатьох ритуалів підіймають келих і водночас проголошують тост, відсилає нас до часів, коли келих підіймали в першу чергу на честь богів. Алкогольні напої – це напої із зібраного врожаю. Їхнє розпивання передусім було виявом пошани богам родючості. Коли після важкого робочого дня подяку богам було належним чином принесено, усі подальші дії зводилися до веселощів на валках сіна, яке заготовляли на зиму. Так, алкогольними напоями завжди насолоджувалися під час різноманітних карнавалів.

Сп'яніння змушує більшість із нас вести себе чемно, як у колись популярній рекламі савоської горілки. Чемна поведінка викликана впливом, який має алкоголь на мембрани нервових клітин центральної нервової системи. Клітинна мембрана стає розчинною, і молекули жирних кислот у ній починають рухатися хаотично. Алкоголь впливає на процеси, які відбуваються в мембранах нервових клітин. Порушення цих процесів приводить до піднесення настрою, відчуття розслабленості та задоволення, позбавлення від комплексів. Поведінка під час сп'яніння залежить від кількості алкоголю в крові, на яку впливає, звичайно, кількість випитого алкоголю і швидкість його всмоктування у кров.

Погляд сучасної медицини на сп'яніння клінічний і позбавлений індивідуальності. Євреї придумали веселіше визначення: у стародавньому Єрусалимі у верховному суді було правило,

згідно з яким людина вважалася п'яною лише тоді, коли була більше не спроможна представити свою справу царю³. Давнє визначення сп'яніння наочно нагадує, що сп'яніння впливає на людину по-різному. Не завжди цей стан підлягав осуду. Найважливіше те, аби мислення і мовлення лишалися достатньо чіткими. Інше – деталі.

Причини одурманливого впливу алкоголю ще достатньо не вивчені. Ніхто ніколи не спромігся вичерпно пояснити, чому люди прагнуть сп'яніти. Усе-таки у своєму пошукові сп'яніння людина – істота унікальна. Тварин не змагає бажання зумисно задурманити собі голову. Французький гурман і філософ їжі Антельм Брилья-Саварен написав у книжці «Фізіологія смаку», що вийшла друком 1826 року, що бажання вживати алкоголь спричинене тим, що суспільство має вроджену потребу шукати в напої сили, якою природа його обділила⁴. Алкоголь у цьому сенсі – хитра речовина, він ніколи не тамує спрагу, лише потроху її посилює. Води, наприклад, ніколи не вип'єш більше, ніж треба. Багато хто з тих, хто під ранок повернувся з бару додому, може підписатися під твердженням Брилья-Саварена, якщо втримає ручку в руці.

Хоча ця спрага змушує людей поводитись інколи досить дивно, Брилья-Саварен зовсім не засуджує вживання алкоголю, адже алкоголь – король рідин, він доводить насолоду від смакування до піку. «Коли ми вдовольняємо посередню спрагу вишуканим напоєм, весь наш смаковий канал від кінчика язика до глибин шлунку тремтить від задоволення», – переконаний Брилья-Саварен.

Брилья-Саварен, можливо, має на думці якийсь інший напій, крім горілки, нагрітої теплом кишені. У будь-якому разі Брилья-Саварен уважає прагнення сп'яніти визначальною людською рисою, пов'язаною з нашим невпинним переживанням за завтрашній день: «Тому ця спрага, яка охопила все людство, заслуговує на увагу філософського спостерігача»⁵.

Здатність розщеплювати алкоголь необхідна багатьом ссавцям, оскільки кишечник виробляє етанол. Це могло вплинути на

те, що в людини сформувалася печінкова система, яка розщеплює алкоголь. Брілья-Саварен, отже, не на рівному місці вибудував теорію про людську жагу сп'яніння. У природі постійний пошук сп'яніння тваринами – рідкість. Мавпам смакує алкоголь. У Гвінеї провели дослідження групи шимпанзе, які регулярно випивають пальмового вина місцевого виробництва. Вони крадуть у фермерських господарствах пальмовий сік, який почав бродити. Шимпанзе справді п'яніють. Часто вони випивають разом. Дослідження підтверджують так звану теорію сп'янілої мавпи, згідно з якою люди і мавпи мають однакову генетичну здатність розщеплювати алкоголь. Також відомо, що слони вишуковують фрукти, які почали бродити, і хмеліють від них⁶. П'яний слон – некресиве видовище, і його поведінка не надто тактовна. Відомі випадки, коли п'яні слони нищили села і фермерські угіддя. П'яного слона нічим не вгамуєш. Навіть короткий несподіваний звук може спровокувати надміру збуджених слонів до нападу на швидкості майже 30 км/год. Хоча п'яних слонів спостерігали і в Азії, і в Африці, пошук сп'яніння найбільш типовий для людей, і навіть між нами є відмінності. Якби, наприклад, у червні порохувати всіх п'яних у світі, більшість із них, очевидно, були б жителями північних країн, що проводять свою літню відпустку на дачах.

Людська любов задурманювати голову різними алкогольними речовинами настільки ж давня, як і сама людина. Потреба сп'яніти – типова риса нашого виду, і, крім того, як ми вже показали, вона настільки ж природна, як і вдоволення голоду, спраги чи сексуальних потреб. Сп'яніння біологічно неминуче, його не можна стримати⁷. Споконвіків аби сп'яніти, навіть не потрібні були алкогольні речовини. Гарний приклад – наше дивне бажання відчувати запаморочення. Кожен, коли був маленьким, крутився навколо себе, аж поки голова не йшла обертом. Подібний до трансу стан, якого досягаєш, крутячись під час танцю навколо своєї осі, можна знайти в ритуалах багатьох культур. У західних країнах не входять у транс під час танцю, однак тут популярні атракціони в парках розваг, від яких голова йде обертом.

Весела компанія в шинку. Ксилографія Людвіга Ріхтера, XIX ст.

Чи потреба сп'яніти є реакцією людини на те, що вона усвідомила себе і свою смертність? Ми не тварини, не боги і до-
стеменно не знаємо, як би прожили своє життя. Чи сп'яніння –
місце спочинку під час пошуків сенсу нашого існування? Чи це
спосіб викинути з голови гнітючі роздуми про насущні життєві
питання?

Алкогольні речовини можна розглядати навіть як поштовх до народження культури. Вони були складниками нашої соціальності й активним елементом формування релігійного досвіду, гендерних ролей і ритуалів суспільного життя. Тому жодне антропологічне чи культурно-історичне пояснення не повне без урахування цих речей⁸. Один із найвідоміших у світі дослідників алкоголю Кеттил Бруун слушно запитав, чому так рідко міркують над культурним значенням алкоголю. Чому алкоголь набув такого великого поширення у світі, хоча його зазвичай вважають небезпечним? І чому настільки багато літературних творів, у яких алкоголь хвалять і славлять? Цю суперечність можна порівняти, на думку Брууна, з тим, що в подружжя зазвичай не питають, чому їхній шлюб щасливий. Однак коли шлюб дає тріщину, вимагають пояснення. Алкоголь натомість звикли вважати цапом-відбувайлом, тому, можливо, визначення причини лише втілює очікування, які відповідають панівним уявленням⁹.

Антропологи не вбачають в алкоголі саму лише проблему¹⁰. Вони піддають сумнівам уявлення, згідно з якими алкоголь призвів би до асоціальної поведінки, агресивності та злочинний дій. Це не велике потрясіння, принаймні для тих, хто й без алкоголю асоціальний, злочинний і агресивний. І таких людей переважна більшість.

Кеттил Бруун провів наприкінці 1950-х років експеримент, завдяки якому зміг дослідити поведінку п'яних людей. Експериментальні групи зібралися в ресторані. Зал – місце проведення експерименту – був відділений від решти ресторану, і дослідники слідкували за групами крізь дзеркальне скло. У залі групи з чотирьох осіб випивали і виконували різні завдання, які спонукали їх розмірковувати на різні теми, як-от п'янство на робочому місці, планування місця мешкання, і відповідати на запитання щодо їхньої позиції. У поведінці сп'янілих учасників експерименту було виявлено незвичні риси. Помітили, що кількість ужитого алкоголю не пояснює, чому одні напивалися, а інші – ні. Поведінка п'яних однозначно була непередбачуваною. Здебільшого ті, хто явно напився, були самітниками і їхня поведінка була більш

нестриманою, ніж поведінка інших. Один із них говорив сам до себе німецькою. Навіжені «керівники» були діяльними. Один запропонував своїй групі посеред експерименту втекти в інший зал на танцмайданчик. В другій групі розгорілася боротьба за владу. Переміг у ній оповідач, який вихваляв сам себе, бо сп'янів трохи менше за інших. В останній групі тон задавав учасник, що своїм найбільшим досягненням уважав 36 грогів, випитих упродовж п'яти годин. Цей пан змусив усіх інших учасників групи розповідати жарти¹¹.

Під час експерименту Брууна більшість п'яних не лізли в бійку і не влаштували бешкет. Швидше вони демонстрували особисті якості й схеми мислення, чим цілком здивували спостерігачів. Стан сп'яніння набуває *гнучкості*. Під час проведених у лабораторних умовах досліджень було зауважено, що здатність учасників експерименту до оцінки в стані сп'яніння погіршилася настільки, що вони самі не помічали цього і натомість були впевнені, що пройдуть тести навіть краще, ніж до вживання алкоголю¹².

На пояснення такої погордливої поведінки було витрачено багато годин роздумів. Сп'яніння вважали і джерелом божественного натхнення, і тестом на розкриття секретів, і божевіллям. У цьому благословенному стані було започатковано чимало людських стосунків і чимало розірвано, проведено чимало свят і заспівано пісень. Наступного ранку деколи було соромно за наслідки вживання алкоголю. Його вважали також гарною відмовкою. Радощі та складнощі людського життя виявляються дивовижним чином сплетеними довкола цього стану, хоча погордливість п'яної людини викликає в очах сторонніх різні почуття, крім натхнення, і сп'яніння може часом бути досвідом звільнення. Воно може бути пошуком сенсу в дурості та відходом від рутини буднів, що зростає.

На думку антропологів, алкоголь – доповнення до свята, соціальної діяльності. Він виступає ритуалом з чіткими правилами: що, де, як і з ким пити¹³. У ці правила ми також заглибимося в цій книжці.

Наша книжка – екскурс в історію передусім європейських звичаїв уживання алкоголю. Такого екскурсу не витримали б міцні спиртні напої інших культур. Європейська терпимість до алкоголю – явище цілком своєрідне. Було навіть висунуто теорію, що європейці виробили імунітет до впливу алкоголю. У деяких етнічних груп такий імунітет повністю відсутній¹⁴.

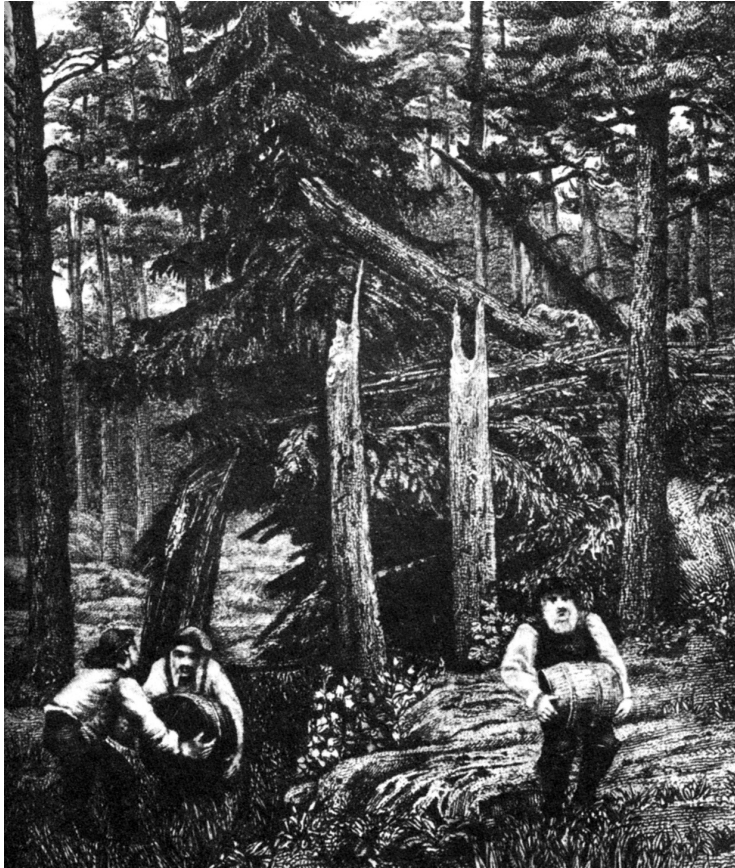
Тому природно, що тут, на західному Євразійському півострові, вживають алкоголь найбільше у світі. Восьма частина населення Землі – європейці – споживає половину алкоголю у світі! На вершині списку Франція, Австрія, Німеччина, Угорщина, Португалія і Швейцарія*. Австралія й Аргентина – єдині позаєвропейські країни з двадцятки перших у списку, і більшість жителів цих країн успадкували свої гени з Європи¹⁵.

Алкоголь, отже, незаперечне мастило для європейських традицій. Звичаї вживання алкоголю нашої частини світу інколи могли навіть стати на заваді місіонерській діяльності. У першому відомому творі давньоруської літератури, написаному тисячу років тому Нестором Літописцем – «Повісті минулих літ»¹⁶, – описано, як у 986 році мусульманські булгари прийшли до князя Володимира, аби повернути русичів у мусульманство. Хоча булгари стверджували, що після смерті мусульмани зможуть вдовольнити свої бажання плоті в раю з прекрасними дівами, заборона пити алкоголь спонукала Володимира прийняти одностороннє рішення: «Русичам на радість пити, не можемо без того жити». Отже, любов русичів до горілки завадила поширенню мусульманства в Київській Русі!¹⁷

Ознайомлюючись із частуваннями, водночас пізнаємо власну історію і культуру. Сподіваюся, екскурс в історію звичаїв уживання алкоголю зробить так, що буденне споживання алкоголю

* За даними різних організацій і за різними методиками підрахунку рейтинг очолюють і Росія, і Молдова, і Литва, проте найшвидші темпи зростання споживання алкоголю безумовно має Росія (<https://cyberleninka.ru/article/n/pokazateli-potrebleniya-alkogolya-v-rossii-v-sravnanii-s-drugimi-stranami>). – *Прим. ред.*

здаватиметься менш безглуздим і формальним зібранням звичаїв, що сковують людину. Історія культури вживання алкогольних напоїв розповідає про споконвічне людське бажання проводити час разом, розмовляти відверто й веселитися в компанії інших. Це, якщо що, по-людськи.

**Самогонники на острові Ловіса. Ілюстрація до книжки
Топеліуса «Мандрівка до Фінляндії»**